



נשיא ומייסד  
הרב שאול ישראלי זצ"ל

#### "וירושלם לדור ודור"

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

בברכות המופיעות בתחילת פרשת בחוקותי הבטיח הקב"ה: "וְיִנְתִּי מְשַׁכְּנֵי בְּתוֹכְכֶם" (ויקרא כ"ו יא). חז"ל הסבירו: "זה בית המקדש" (ספרא בחוקותי פרשה א תחילת פרק ג ובעקבותיו רש"י).

כדי להתחיל בהכנות היה צורך להחליט על פי הנבואה מהו "הַמְּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְקֻנֶּךָ אֱלֹקֶיךָ מִכָּל שְׂבָטֶיךָ לְשׂוֹם אֶת שְׁמוֹ שֶׁם לְשִׁכְנוֹ תִדְרָשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה" (דברים י"ב ה).

בתורה לא נתפרש מהו המקום המיוחד הזה, שבו אמור להבנות בית המקדש. למעלה מארבע מאות שנה לאחר יציאת מצרים עדיין לא נתבארה שאלה זו. היא החלה להתברר כששאלת המלכות עלתה על הפרק, בימי שמואל הראשון מתואר בשמואל א' י"ט: "וַיִּדְוֹד בָּרַח [מפני שאול]... וַיֵּלֶךְ הוּא וְשָׂמוּאֵל וַיֵּשְׁבוּ בְּנֵי־חַוִּילָה לְשִׂאֵל לְאִמֵּר הֲנֵה דָוִד בְּנֵי־חַוִּילָה... וַיִּשְׁאֵל [שאוּל] וַיֹּאמֶר אֵיפֹה שְׂמוּאֵל וַיִּדְוֹד וַיֹּאמֶר הֲנֵה בְּנֵי־חַוִּילָה בְּרָמָה: וַיֵּלֶךְ שָׁם אֶל נִיּוֹת בְּרָמָה וַתְּהִי עֲלָיו גֶּם הוּא רוּחַ אֱלֹהִים וַיֵּלֶךְ הַלֹּחֵף וַיִּתְנַבֵּא עַד בָּאוּ בְּנֵי־חַוִּילָה בְּרָמָה" (יח-כג).

קל לזהות כי המילים המנחות הן **בְּנֵי־חַוִּילָה בְּרָמָה**.

חז"ל הסבירו כי שלשת הנביאים-מנהיגים, שמואל הרוחני, שאול המנהיג משבט בנימין ודוד המנהיג הבא של שבט יהודה, עסקו בשאלה כיצד תתממש ההבטחה של: "וְיִנְתִּי מְשַׁכְּנֵי בְּתוֹכְכֶם". וז"ל המדרש: "וכי מה ענין ניות אצל רמה, אלא שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם=[בית המקדש]" (ילקוט שמעוני תורה פרשת שופטים רמז תתקי). הם מצאו את המקום בנקודת גבול בין בנימין ליהודה. נקודה שתאחד ותחבר לעולם, את כל העם סביבה, את בניה של רחל עם בניה של לאה.

לכן, עם עלייתו של דוד לכס המלכות כמלך יהודה וישראל, הוא כבש את ירושלים והכריז עליה כבירת העם הנצחית, העיר המאוחדת והמאחדת, העיר שחבורה לה יחדיו.

לצערנו הרב, ברגע שהתברר כי אבשלום מרד בדוד והעם תומך בו, החליט דוד לעזוב את העיר "וַיֹּאמֶר דָּוִד לְכָל עַבְדָּיו אֲשֶׁר אִתּוֹ בִּירוּשָׁלַם קוּמוּ וְנִבְרָחָה כִּי לֹא תִהְיֶה לָנוּ פְּלִיטָה מִפְּנֵי אַבְשָׁלוֹם מִהָרֹו לְלָכֶת פֶּן יִמְהַר וְהִשְׁגָּנוּ וְהִדִּיחַ עָלֵינוּ אֶת הָרָעָה וְהִכָּה הָעִיר לְפִי חָרֵב" (שמואל ב ט"ו יד).

לכאורה, דוד ויתר על ירושלים ואולי גם על כל מה שהיא מסמלת. עיון בפסוקים מוכיח את ההפך.

גם צדוק ואביתר - הכהנים הגדולים, רצו להצטרף אליו עם ארון ברית ד' שהיה באחריותם. וז"ל הכתוב: "וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְצִדּוֹק הַשֵּׁב אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹקִים הָעִיר אִם אֲמַצָּא חֵן בְּעֵינַי יְקַנֶּךָ וְהִשְׁכַּנִּי וְהִרְאֵנִי אִתּוֹ וְאֵת נְוֵהוּ: וְאִם פֹּה יֹאמַר לֹא תִפְצְתִּי בְּךָ הַנְּנִי יַעֲשֶׂה לִּי כַּאֲשֶׁר טוֹב בְּעֵינָיו" (שם, כה-כו).

דוד, המאמין הגדול, לא ויתר על החלום של ירושלים כבירת העם היהודי - המרכז, הן מבחינה רוחנית והן מבחינה פוליטית. בהשארת הארון והכהנים הגדולים בירושלים הכריז דוד: לבו של העם - המרכז הרוחני - ישאר לנצח בירושלים, הארון לא ינדוד יותר! דוד הכריז: אם אכן אני צודק, הקב"ה ישיב אותי לירושלים, בחירתה איננה מוטלת בספק. אם הקב"ה איננו חפץ בדוד אזי "הַנְּנִי יַעֲשֶׂה לִּי כַּאֲשֶׁר טוֹב בְּעֵינָיו".

דוד המלך קבע לדורי דורות את העיקרון: ירושלים לנצח, מנהיגים מתחלפים!

דוד שביטל עצמו לירושלים ולרצון ד', הפך גם הוא לחלק מערכי הנצח.

"וירושלם לדור ודור" (יואל ד' כ),

דוד מלך ישראל חי וקיים.

לע"נ ר' אליהו כרמל ז"ל נלב"ע חי באייר תשע"ו	לע"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סגב	לע"נ ר' מאיר ז"ל בן יחזקאל שרגא ברכפלד	לע"נ מרת שרה ונגרובסקי ע"ה בת ר' משה זאב נלב"ע י' בתמוז תשע"ד	לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלב"ע ט' בכסלו תשס"ט
לע"נ יחזקאל צדיק ז"ל נלב"ע י"א באייר תשע"ו	לע"נ הרב שלמה מרזל זצ"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלב"ע י' באייר תשע"א	לע"נ הרב ראובן אברמן זצ"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלב"ע ט' בתשרי תשע"ו	לע"נ הרב ראובן אברמן זצ"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלב"ע ט' בתשרי תשע"ו	לע"נ מר שמואל שמש ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלב"ע י"ז בסיוון תשע"ד

לע"נ שמואל רוזנהק ז"ל, נלב"ע ו' באייר תשע"ג  
לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד



הרב יוני לביא, מנהל מוקד "חברים מקשיבים" לנוער (טל: 1599-5000-54 בכל ערב, ובאחר: [makshivim.org.il](http://makshivim.org.il)) ופעיל ב'לב אבות' - קו יעוץ להורי מתבגרים (טל: 02-9973232 ובאינטרנט [levavot.org.il](http://levavot.org.il))

## אז מה למדתי מהילדים שלי?

לימדתי אותם לקשור נעליים ולאכול עם סכין ומזלג.  
הסברתי להם איך לחצות כביש וכמה חשוב לומר תודה.  
על הבגדים שלהם אני שילמתי, וכשהם נופלים אני הוא זה שמרים אותם ונותן להם חיבוק ונשיקה.

ובכל זאת, הקטנים האלו, שנראים לפעמים כל כך בורים, חלשים וחסרי אונים, הם גם המורים הכי טובים שהיו לי. כמה מהתובנות הכי חשובות של החיים שלי - למדתי דווקא מהם.

מהם, למשל, למדתי כמה אני צריך להעריך את ההורים שלי. זה אומנם בא לי באיחור של עשרים שנה אבל רק אחרי שהקטנים שלי נולדו קלטתי פתאום באיזה אוקיינוס של אהבה ומסירות הורים מציפים את הילדים שלהם. לא יכולתי להתאפק מלהרים טלפון ולהגיד: אבא, אמא, עכשיו הבנתי. ת-ו-ד-ה!!!

מהילדים שלי למדתי להבין כמה אני מאוהב באמא שלהם. כמה אני מעריך אותה וזקוק לשותפות שלה בחיי ובחיייהם. בכל פעם מחדש אני מתמלא הערצה כשאחרי ערב מתסכל בו אני נתקע בעבודה ומגיע הביתה כשהשמש כבר שקעה מזמן, אני מגלה במיטות ילדים מפוגימים ומחוייכים ולצידם אמא עייפה שבילתה איתם אחר צהריים שלם לגמרי לבד ובכל זאת מתאמצת להקריא להם עוד סיפור מתוק לפני השינה.

מהילדים שלי למדתי עד כמה הלב שלנו ענק. גם כשנדמה לנו שהוא כבר עולה על גדותיו והבן הראשון שנולד תופס בו כל פינה אפשרית – פתאום כשנולד השני ולאחריו השלישי אנחנו קולטים שיש בו מקום אינסופי לעוד הרבה אהבה...

אם פעם חשבתי שאני זקוק לשבע או שמונה שעות שינה בלילה – הילדים שלי לימדו אותי שאני מסוגל להסתדר לפעמים גם עם חצי מזה. שאני מסוגל להרים את עצמי מן המיטה גם חמש פעמים בלילה רק כדי להרים מוצץ או להחליף חיתול - ולמחרת להצליח בכל זאת לתפקד לא רע בעבודה.

נכון, הייתי בטוח שאת בית-ספר סיימתי מזמן, ומאז הספקתי אפילו לתקתק תואר או שניים, אבל בזכותם גיליתי שבפולטה של החיים - יש לי עוד המון מה ללמוד, והקטנטנים האלו עושים לי לפעמים ממש בית ספר. הם מתגלים כפרופסורים לסקרנות ולתמימות, דוקטורים לשמחה ולאופטימיות ומומחים בינלאומיים לפשטות וטבעיות. לפעמים מספיק לי מבט חטוף עליהם כדי להיזכר באמיתות הכי בסיסיות של החיים: לא חייבים מוזיקה רועשת או משקאות חריפים כדי לשמוח. לא צריכים להרחיק עד לגראנד קניון או למפלי הניאגרה כדי להתפעל ולהתרגש. כשעושים משהו – אפשר להיות בתוכו באמת, עד הסוף. לשקוע ולהתמסר באהבה מבלי לחיות כל הזמן על רטט, כשבראש רצות אלף דאגות ומשימות שעדיין לא עשיתי.

אני מודה, לפעמים הם קצת עולים על העצבים... אבל גם אז הם מאמנים אותי לפתח את שרירי הסבלנות, ההכלה והעין הטובה שלי, נכסים חשובים שישמשו אותי לאחר מכן בכל מקום אליו אפנה.

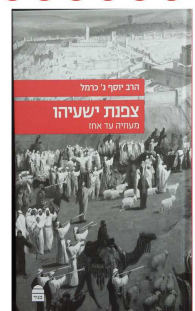
את בת זוגי – בחרתי בעצמי, ובכל זאת כולם אומרים לי שזיווג הוא משמים. את הילדים שלי - מעולם לא בחרתי ואף פעם לא נשאלתי איך בדיוק אני רוצה אותם. אבל מסתבר שלא סתם מכל הילדים בעולם שלחו לי משמים דווקא אותם!

כי עם כל הקשיים והסיבוכים בגידול שלהם - כנראה דווקא הם הילדים הכי מדויקים ונכונים בעולם עבורי ולא פחות מזה, אני מזכיר לעצמי - גם אני האבא הכי נכון ומדויק עבורם. כל שנתר לי לעשות הוא להתפלל להיות ראוי למתנה המופלאה הזו ולהודות עליה אלף פעמים בכל יום.

### חדש - "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנסברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו. בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. לקריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה



# חמדת האנציקלופדיה התלמודית

## הפרשה באנציקלופדיה התלמודית

### פרשת בהר

את ספיח קציף לא תקצור ואת ענבי זיף לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ.  
(כה ה)

רש"י: ללא תקלור – לזהות מחזיק בו כשאר קליר, אללא הפקר יהיה לכל.  
והארץ לא תמכר לצמתת פי לי הארץ פי גרים ותושבים אתם עמדי. (שם כג)

### שמיטה

האם התורה היא שמפקירה את פירות השביעית, או שבעל השדה מצווה להפקירם?  
האם התורה משמטת חובות בשמיטה, או שהמלוה מצווה להשמיטן?  
האם התורה מפקיעה מכירת קרקעות ביובל, או שהקונה קנה מתחילה רק עד שנת היובל?

לשתי הפקעות קראו בגמרא "אפקעתא דמלכא" - הפקעת הבעלות על פי מצות ה' שבתורה:  
א. בשביעית - לגבי הפקר הפירות (ב"מ לט א), ולאיסור הזריעה (שם קו א);  
ב. ביובל - לחזרת השדות המכורות מהלוקח להמוכר (שם קט א).

**בשביעית.** בגדר "אפקעתא דמלכא" בשביעית נחלקו הפוסקים:

(א) דעת הבית יוסף (בשו"ת אבקת רוכל סי' כד, והובא במהרי"ט ח"א סי' מב) שמצות ההפקר בשביעית היא שהבעלים חייבים להפקיר, ולא שממילא נעשים הפירות הפקר. לכן אם גדר את כרמו ולא הפקירו, חייבים הפירות במעשרות, כי פירות שביעית אינם פטורים ממעשרות אלא משום שהם הפקר. וכן פירות של גוי בשביעית חייבים במעשרות, שהרי הנכרי אינו מפקירם. וביאר פאת השולחן (סי' כג ס"ק כט) שלשיטה זו "אפקעתא דמלכא", שעניינו מצות המלך (רש"י ב"מ לט א), אינו אלא שהמלך צוה את הבעלים שיפקירו, כי מה שנאמר בשביעית: ונטשתה (שמות כג יא), הוא ציווי על הבעלים.

(ב) אבל דעת המב"ט (ח"א סי' יא) והמהרי"ט (ח"א סי' מג) שאפקעתא דמלכא פירושו שהתורה היא שהפקירה, וכמו שאמרו: "רחמנא אפקריה" (נדרים מב ב לגירסת הר"ן והרא"ש). ואפילו אם הישראל גדר כרמו ולא הפקירו, הפירות הם הפקר ממילא על פי מצות המלך. וכן פירות של גוי בשביעית פטורים מן המעשרות (וראה עוד במנחת חינוך מצוה פד; בית רידב"ז לפאת השולחן סי' ד אות יג; חזון איש שביעית סי' יט; הרא"ה קוק במבוא לשבת הארץ פי"א).

**בשמיטת כספים.** גם בשמיטת כספים נחלקו ראשונים:

(א) המרדכי (גיטין סי' שפ) בשם ר' אביגדור הכהן כתב, שאפקעתא דמלכא היא, והשביעית משמטת מאליה, אפילו אם המלוה לא אמר משמט אני. ואף על פי שנאמר: וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָה (דברים טו ב), ואמרו חז"ל (שביעית פ"י מ"ח) שאם בא הלווה להחזיר חובו יאמר לו המלוה משמט אני, אין זו אלא מצוה שיאמר, אבל לא שהדיבור מעכב את השמיטה, כי שמוט ועומד הוא. וכתב המנחת חינוך (מצוה תעז) שלפי זה התובע חובו לאחר שמיטה וגובה אותו, חוץ מזה שעובר על הלאוים של שביעית, עובר אף על הלאו של גזלה, כי הוא אפקעתא דמלכא והחוב כבר נשמט ואין מגיע לו כלום. וכן אפילו חרש שוטה וקטן, שאינם בני מצוות, אם יש להם כסף והלוו, החוב נשמט ממילא, כי אפקעתא דמלכא היא.

(ב) אבל דעת היראים (השלם סי' קסד) שהמלוה הוא שחייב להשמיט, וכל זמן שלא השמיטו המלוה, חייב הלווה לפרוע, אלא שהלווה יכול להזמין את המלוה לדין שישמט לו כאשר צוה ה', ובית דין יחייבוהו להשמיט. והאור זרוע (עבודה זרה סי' קח) חלק עליו.

**ביובל.** חזרת השדות בשנת היובל למוכר קרויה בשם אפקעתא דמלכא (ב"מ קט א). לכן הקונה שדה מחברו והגיע יובל, שמים לו את השבח שהשביח והמוכר משלם לו שבח זה, שנאמר: וְיֵצֵא מִמֶּכֶר בֵּית (ויקרא כה לג) - הממכר חוזר, אבל השבח אינו חוזר. ואין למדים מכאן למקבל שדה מחברו בחכירות למשך זמן שישימו לו השבח, לפי שכאן היא מכירה גמורה, ומה שהשביחה השדה ברשות הלוקח השביחה, וכשחוזרת ביובל אפקעתא דמלכא היא, ואת השבח לא הפקיעה התורה (ב"מ שם ורש"י).

הפקעת היובל איננה הגבלת כח המכירה, עד שנאמר שאין ברשות המוכר למכור אלא עד זמן היובל בלבד; אלא המכירה היא מכירה לחלוטין ולצמיתות, וכשמגיע היובל חוזרת השדה על פי מצות המלך, ומתבטלת המכירה מכאן ולהבא (עי' ספר לבוש מרדכי לרב משה מרדכי אפשטיין לבבא קמא סי' ו, והמדות לחקר הלכה להר"מ עמיאל מדה ב סי' לו, שהוכיחו כן מכמה ראיות).

מכיון שחזרת השדות ביובל היא משום "אפקעתא דמלכא", לפיכך אף מי שאינו חייב במצוות, כגון קטן, אם ירש שדה שקנה אביו, השדה יוצאת ממנו ביובל וחוזרת לבעליה (מנחת חינוך מצוה שלט). ומטעם זה כתבו המנחת חינוך (שם) והשואל ומשיב (מהדורא ד ח"ג סי' נח) שקרקע היוצאת ביובל, חוזרת מאליה לבעלים הראשונים, ואינם צריכים לעשות קנין כדי לזכות בה. ואם לא החזיר הלוקח את הקרקע לבעלים הראשונים, כתבו המנחת חינוך והמשך חכמה (ויקרא כה כג) שהרי זה עובר באיסור גזל, לסוברים שהגזל קרקע עובר בלאו של לא תגזול. אולם הצפנת פענח (תרומות עמ' 77) והעולת שלמה (ערכין כה א) סוברים שהלוקח צריך להקנות את השדה למוכר. כפי הנראה, הם מפרשים לשון "אפקעתא דמלכא" שנאמר בגמרא, שעל כרחו של הלוקח חייב להחזיר את השדה לבעלים במצות המלך, אף על פי שקניינו היה קנין עולם.



#### אפקעתא דמלכא. הפקעת

הבעלות על פי מצות ה' שבתורה.

#### הפרקים: א. בשביעית; ב. ביובל

כרך ב עמודים קמ-מא

#### יובל. השנה החמישים במנין חמישים

חמישים שנה שציוותה התורה למנות.

#### הפרקים: א. זמן היובל; ב. הזמן שבו

נוהג יובל; ג. ספירת השנים עד היובל;

ד. מצוות היובל ודיניו; ה. תקיעת

השופר וברכות; ו. שילוח העבדים;

ז. חזרת הקרקעות; ח. בקרקע

שהוקדשה; ט. עבודת הארץ ופירותיה;

י. הדינים התלויים ביובל

כרך כב טורים קיב-קפו

השנה החמישים במנין חמישים

הכתוב: וְהָאֶרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצִמְתָּת (כאן), נחלקו הראשונים בפירושו:

- (א) רש"י, רבנו בחיי (כאן) והסמ"ג (לאוין רעה) פירשו שבא לתת לאו על חזרת שדות לבעלים ביובל, שלא יהא הלוקח כובשה תחת ידו.
- (ב) הרמב"ם (שמיטה ויובל פי"א ה"א), הרמב"ן (על התורה שם ומכות ג ב) והחינוך (מצוה שלט בשם הרמב"ן) כתבו שזו אזהרה למוכר שלא יעשה ממכרו לצמיתות, כלומר שלא יאמר הריני מוכר לך לעולמים, גם לאחר היובל. ואף על פי שהיובל מפקיע המכירה אפילו כשפירש לו שמוכרה לו לעולם, מכל מקום אם אמרו שממכרם לצמיתות עוברים בלאו הזה.
- (ג) אולם הרמב"ן (בהשגות לספר המצוות לא תעשה רכז) פירש על פי הירושלמי (דמאי פ"ה ה"ח גיטין פ"ד ה"ט) שהכתוב בא לאסור מכירת קרקע בארץ ישראל לנכרי, שלא נמכור את הארץ למי שיחזיק בה ולא ינהג בה דין יובל עמנו, אלא נשמור שתהיה מכירת הארץ באופן שתחזור אלינו.
- (ד) ובדעת בעל הלכות גדולות, שלא מנה לאו זה במנין המצוות, פירש הרמב"ן (שם ועה"ת, וכן פירש במושב זקנים עה"ת שם) שהכתוב: וְהָאֶרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצִמְתָּת כִּי לִי הָאֶרֶץ, אינו לאו ללקות עליו, אלא הוא טעם לכתוב אחריו: וְכָל אֶרֶץ אֲחֻזְתְּכֶם גְּאֻלָּה תִתְּנוּ לָאֶרֶץ (ויקרא כה כד) - כלומר, הנהיגו ביניכם את היובל, ולא יקשה בעיניכם שהארץ אינה שלכם, אלא אתם גרים ותושבים בה, כי לי הארץ, ואיני רוצה שתמכר לצמיתות כשאר הממכרים.

## פרשת בחוקותי

וְהִתְּנוּ אֶת עֲוֹנֵי וְאֶת עֲוֹן אֲבֹתֵיכֶם וְגו' (כו מ)

### מצות וידוי

האם חולה שנוטה למות ואינו יכול לדבר, יכול להתוודות בלבו או להתוודות על ידי שליח?

**המצוה וגדרה.** כל מצוות שבתורה, בין עשה ובין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון ובין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתוודות לפני ה', שנאמר: אִישׁ או אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטָּאת הָאֵדָם וְגו' וְהִתְּנוּ אֶת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ (במדבר ה ו-ז) - זה וידוי דברים (רמב"ם תשובה פ"א ה"א).

**וידוי בלב ועל ידי שליח.** הוידוי הוא בדיבור פה - שכשיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, ויתנחם על שעבר, יתוודה בשפתיו ויאמר עניינים אלו שגמר בלבו (רמב"ם תשובה פ"ב ה"ב). ומכל מקום כתב הרמב"ן (תורת האדם שער הסוף בשכיב מרע, וכן מבואר במסכת שמחות זוטרת הוצאת היגער) שאם אינו יכול להתוודות בפה, יתוודה בלבו. וכתב רבנו בחיי (בכד הקמח ע' וידוי) שכן מצינו בבני קרח שלא היו יכולים להתוודות בפיהם, והתודו בלבם, ויצאה מהם שלשלת גדולה, שכן אמרו במדרש (תהלים ב"למנצח על שושנים לבני קרח", ולפינו במדרש אין לשון זה): מי שאינו יכול להתוודות בפה יתוודה בלבו, שכן בני קרח לפי שהיו רואים שאול פתוח תחתיהם ואש מלהטת עליהם, לא היו יכולים להתוודות בפיהם והתודו בלבם, שנאמר: רָחַשׁ לְבִי דָבָר טוֹב (תהלים מה ב), וקיבלם הקב"ה.

בארחות חיים (ספינקא ס"י תרז) הוכיח מכאן שמעיקר הדין הוידוי הוא אפילו בלב, אלא שיותר נכון להתוודות בפה. אבל המנחת חינוך (מצוה שסד) כתב שעיקר מצות וידוי דווקא בפה, והרי זה ככל מצות עשה התלויה בדיבור, כגון קריאת שמע וכיוצא, ואף צידד בדעת ראשונים שוידוי בפה מעכב את הכפרה. ואפילו אם היה אנוס ולא היה יכול להתוודות בפיו, אינו מתכפר בלא וידוי. אלא שלענין צדיק ורשע אינו תלוי בכפרה, ולכן אם עשה תשובה בלבו הרי הוא צדיק, אף על פי שלא נתכפר החטא, שכן אמרו בגמרא (קדושין מט ב) שהאומר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאני צדיק, אפילו אם הוא רשע גמור חוששים לקדושין, שמא הרהר תשובה בדעתו.

עשה תשובה והתחרט בלבו - כתב המנחת חינוך (שם) שיכול לעשות שליח שיתוודה בשבילו, שכן מצינו במשה רבנו שהתודה בחטא העגל על ידי שהיה שלוחם של ישראל. וכן הכהן הגדול מתודה ביום הכפורים על בני ביתו ועל אחיו הכהנים על פרו, ובשעיר המשתלח מתודה על כל ישראל, וכל זה מדין שליחות.

החריטה על העבר והיותו גומר בלבו שלא ישוב לחטאו - כתב המאירי (בחיבור התשובה עמ' 199) שאין אלו אלא מתנאי התשובה הצריכים להיות בלבבו, אבל אין צריך לבטאם בשפתיו. וכן בקשת הכפרה, נראה מדברי רבנו יונה (שערי תשובה שער ד אות כא) והרמב"ם (תשובה פ"א ה"א ופ"ב ה"ב) שהיא תפילה בפני עצמה, ואינה מכלל הוידוי.

**ביום כפור.** יום הכפורים הוא זמן תשובה לכל יחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל. לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתוודות ביום הכפורים (רמב"ם תשובה פ"ב ה"ז). וכתב בעל הלכות גדולות (הלכות יום הכפורים) שחייב כל בן ישראל להתוודות ביום הכפורים, שנאמר: כִּי בְיוֹם הַזֶּה יִכָּפֵר עֲלֵיכֶם וְגו' (ויקרא טז ל); ומצינו שכפרה זו וידוי דברים הוא, שכן שנינו (יומא לו ב) וְכִפֹּר בְּעֵדוֹ וּבְעֵד בֵּיתוֹ (ויקרא טז ו) - בכפרת דברים הכתוב מדבר. וידוי זה מן התורה הוא, שאינו יום הכפורים מכפר אלא לשבים, והוידוי היינו התשובה (קרית ספר תשובה פ"ב). וביארו הלבוש (אורח חיים תרז) ושולחן ערוך הרב (שם) שכיון שיום הכפורים הוא יום סליחה וכפרה, כמו שכתוב כִּי בְיוֹם הַזֶּה יִכָּפֵר, לפיכך צריך כל אדם שיתוודה על חטאיו, כי כך מצינו חובת וידוי בכל הקרבנות הבאים לכפר.

כשיתוודה, יזכיר עוונותיו ועוון אבותיו, כי הוא נענש עליהם כשאוחר מעשה אבותיו בידו. וכן כתוב: וְהִתְּנוּ אֶת עֲוֹנֵי וְאֶת עֲוֹן אֲבֹתֵיכֶם (ויקרא כו מ). שערי תשובה לרבנו יונה שער א ס"י מ, והביאו בשלי"ה הל' תשובה). וכן יש לומר בנוסח הוידוי: אנחנו ואבותינו חטאנו (שלי"ה שם, והביאו בהגהות ר' עקיבא איגר לשו"ע תרז ג).

מכים על הלב בשעה שמתודה, לומר שהכל ממנו (קהלת רבה פ"ז לפסוק "והחיי יתן אל לבו") ואתה גרמת לי (מגן אברהם שם ס"ק ג).

**וידוי.** מצות החוטא להתוודות בפה לפני הקב"ה, שחטא.

**הפרקים:** א. המצוה וגדרה; ב. בקרבנות; ג. כהן גדול ביום הכפורים; ד. נוסחו; ה. כל אדם ביום הכפורים; ו. פירוט החטא; ז. בשאר ימות השנה; ח. חייבי מיתה ומלקות; ט. חולה

כרך יא טורים תיב-תנה

Amsterdam, Netherlands

אמסטרדם, הולנד  
שבט תשע"ג

## קבורה בחוץ לארץ בבית קברות לא יהודי כדי להעביר בעתיד את מקום הקבורה לישראל

### שאלה

אימא שלי ניצולת שואה מהולנד שאיבדה כמעט כל קשר עם הקהילה היהודית בעירה. היא עדיין רואה את עצמה כיהודייה, אבל היא לא מזדהה עם שום דבר הקשור לדת. לפני כשנתיים שאלתי אם לאחר מאה ועשרים יהיה אפשר לקבור אותה בארץ ישראל. תשובתה הייתה ששלושת ילדיה צריכים להחליט ביחד, ומה שיוחלט בינינו יהיה בסדר מבחינתה. אני היחיד במשפחה הקרובה השומר תורה ומצוות. אחותי הייתה בעד שרפת גופה, והתנגדה בתוקף לכל רעיון הקשור ליהדות. לאחי לא היה חשוב מה יקרה בקשר לקבורה, רק שיהיו לו כמה ימים לפני הקבורה, שבהם יוכל לארגן "מסיבת פרדה" (הכוללת הזמנה רשמית, ונאומים וכו'). כשאמי ראתה שלא הצלחנו להגיע להחלטה משותפת, היא קיבלה את ההחלטה בעצמה. החלטתה הייתה להיקבר בבית קברות לא יהודי, בלי שירותי ה"חברא קדישא", ולקיים את הקבורה לאחר כמה ימים, כדי לאפשר לאחי לקיים את "מסיבת הפרדה" שרצה. לאור החלטה זו התעוררו כמה שאלות. ראשית, מכיוון שהולנד היא מדינה מאוכלסת יתר על המידה, כל מקום קבורה (למעט מקומות דתיים) הוא לתקופה של עשר שנים בלבד, ויש אפשרות לקבורה לעשרים שנה לכל היותר. בתום תקופה זו מוציאים את הגופה והיא נשרפת. קבורה קבועה לא קיימת בכלל בהולנד מחוץ לקהילות הדתיות ביותר! מבחינת המשפחה, דיברתי עם אחותי על הבעיה, והיא מוכנה להעביר את הגופה לארץ לאחר עשר שנים ולקבור אותה שם. שאלתי היא אם מותר לקבור בבית קברות יהודי מישהו שטמון בבית קברות לא יהודי? האם יש משהו שצריך לעשות לפני או אחרי הקבורה כדי לאפשר דבר כזה? האם אני נשאר במצב של אונן למשך חמישה ימים אם הקבורה נדחית במכוון? האם מותר לי לבקר ב"מסיבת פרדה" ובקבורה בבית הקברות הלא יהודי (ובפרט שהנוכחות בקבורה חשובה בשביל העדות שהיא אכן נקברה שם!)? האם אני יושב שבעה על כל הלכותיה לאחר קבורה כזו?

### תשובה

- א. מותר לדחות הקבורה כדי להרבות בכבודו של המת<sup>1</sup>, ויש להקפיד שבמשך זמן ההמתנה יהיה המת בהשגחה ראויה ומכובדת ובמקום שמור<sup>2</sup>.
- ב. אונן פטור ממצוות<sup>3</sup> גם לאחר שנמסר לטיפול של האחראים לקבורה<sup>4</sup>, אמנם במקרה הנדון כאן, כשסידרו את כל צרכי הקבורה, והנפטור באחריות המטפלים בקבורה, כבר אין דין אנינות<sup>5</sup>. אבל התחלת השבעה על כל הלכותיה תחל רק אחרי הקבורה.
- ג. מותר לך להשתתף בטקס, ואין בזה משום הליכה בחוקות הגויים<sup>6</sup>.
- ד. אין לקבור יהודי בקברי גויים<sup>7</sup>, ויש להרחיק את קבר ישראל שמונה אמות<sup>8</sup> מקברי הגויים או לעשות מחיצה בגובה עשרה טפחים (היינו קצת פחות ממטר). המחיצה יכולה להיות גם על ידי צמחים צפופים בגובה עשרה טפחים<sup>9</sup>. במקרה הנדון, עדיפה קבורה בקברי גוי על פני שרפת הגופה<sup>10</sup>.
- ה. גם אם יהודי נקבר עם גויים, יש לציין את הקבר<sup>11</sup>. יש דרכים לסמן, במקרה הצורך, גם בתוך הקבר<sup>12</sup>. אם הדבר מתאפשר, יש לעשות מצבה ולכתוב עליה את שם הנפטרת וזמן קבורתה.
- ו. בעיקרון אסור לפנות מת אפילו מקבר בזוי למכובד<sup>13</sup>, אבל מצווה לפנות יהודי מקבר גוי<sup>14</sup>, וכן מצווה להעלות מקברי חוץ לארץ לארץ ישראל<sup>15</sup>.
- ז. כשמעבירים את המת בתוך הארון שבו נקבר וקוברים אותו בשנית באותו ארון – אין בזה משום ניוול, ולכן אין צריך להמתין עד שיתעכל הבשר קודם שיעבירו אותו (במקרה המתואר בשאלה, שמעבירים לאחר עשר שנים אין לכך משמעות, כי זהו זמן רב לאחר שנתעכל הבשר). כמו כן אין בו דין ליקוט עצמות<sup>16</sup>. ומותר אף לכתחילה לקבור אותו בארץ בתוך אותו הארון, ובלבד שינקבו בארון חורים או יסירו את הדף התחתון שלו<sup>17</sup>.
- ח. אם רוצים להוציא את המת מן הארון בזמן הקבורה השנייה, ראוי להמתין מלהעבירו עד לאחר שיתעכל הבשר<sup>18</sup>, וחלים על האבלים דיני יום ליקוט עצמות משעה שהוציאוהו מן הארון [כאמור, במקרה הנדון כאן עניין זה אינו רלוונטי].

<sup>1</sup> במשנה (סנהדרין ו, ד) מבואר שהמלין מתו עובר על לא תעשה של "לא תלין נבלתו..." (דברים כא, כג). ייתכן שהוא גם מבטל מצוות עשה של "קבר אקברנו" (דברים שם). ראה בגליון (למהרי"ב) המודפס בצד הגמרא בסנהדרין מו ע"ב (אמנם ראה ברמב"ם הלכות סנהדרין טו, ח, ובחשק שלמה לגמרא שם). אולם ישנם מקרים שבהם התירו להשהות את הקבורה, כפי שנפסק בשולחן ערוך (יו"ד שנו, א) על פי הגמרא (שם מו ע"א): "אסור להלין המת אלא אם כן הלינו לכבודו, להביא לו ארון ותכריכין או מקוננות או כדי שיבואו קרובים או להשמיע עיירות". במקרה שלנו, אף שחובה היא לקבור בהקדם, ניתן לעכב את הקבורה עד הגעת הקרובים והאורחים השונים. במיוחד כשיש הסכמה מחיים של הנפטר לדבר זה, וזהו כבודו.

<sup>2</sup> מזמן המיתה עד לקבורה ישנה מצווה לשמור את המת ולא להשאירו לבד. יש להעמיד לידו מי שיקראו תהילים וכדו'. הטעם הוא משום כבודו של מת, שלא ייראה שהשליכוהו ככלי שאין בו חפץ, וכן כדי שלא ייפגע מדלקה וכדו' (על פי גשר החיים חלק א, פרק ה, ד; וכן

ילקוט יוסף, הלכות אבלות מהד' תשס"ד-תשס"ז, ס' ח סעיף ט). טעם נוסף על פי הסוד הוא שמירת המת מפני רוחות הטומאה (על פי הזוהר, ראש פרשת אמור, מהד' ווילנא פח, ב). באגרות משה (יו"ד חלק א ס' רכה) פסק שאם אין חשש שגופת המת תיפגע, כגון ששמים אותו במקור וכדו', מספיק שמישהו יהיה 'יוצא ונכנס' ודעתו עליו. ואם נוהגים כן הוא יכול להתעסק אף בדברי רשות.

עקרונית, אונן פטור מכל המצוות, על פי המשנה בברכות (ג, א): "מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע ומן התפילה ומן התפילין". רש"י (שם יז ע"ב) כתב שהטעם לזה הוא "לפי שהוא טרוד במחשבת קבורתו, והוא דומיא דחתן דפטור משום טירדא דמצוה".

בירושלמי למשנה זו (ג, א) למדו זאת מפסוק: "אמר ר' בון: כתיב 'למען תזכור... כל ימי חיך' (דברים טז, ג), ימים שאת עוסק בהן בחיים, ולא ימים שאת עוסק בהן במתים". הובאו שם גם טעמים נוספים: 1. מפני כבודו של מת. 2. מפני שאין לו מי שיישא משאו, כלומר שאין אחרים להתעסק עם המת לקברו. הירושלמי מציג נפקא מינה בין הטעמים: אם יש אדם אחר שיטפל בקבורת המת ועל כן ההתעסקות בצורכי הקבורה אינה מוטלת על האונן הזה. הפטור של אונן מהמצוות הוא מדרבנן, שיש כוח בידי חכמים לבטל מצוות עשה בישב ואל תעשה'. פטור זה נמשך רק עד הקבורה, אמנם הוא ממשיך אפילו אם הקבורה מתאחרת כמה ימים וכל אותו זמן קיימת אפשרות של השתדלות בצורכי הקבורה. מדאורייתא אונן אסור רק באכילת קודשים ומעשר שני כל יום המיתה ואפילו אחרי הקבורה. ראה בגשר החיים (חלק א פרק יח אותיות א-ג).

בירושלמי שם (ברכות ג, א) אמרו: "נמסר לרבים – אוכל בשר ושותה יין. נמסר לכתפים – כמי שנמסר לרבים". וביאר הרמב"ן (תורת האדם, מהד' הרח"ד שעוועל עמ' ע, הובא דבריו בבית יוסף יו"ד ס' שמא סעיף ג): "פירוש נמסר לרבים ולכתפים, שהיו חבורות בעיר מזומנים על הקבורה, וכשהשלים האבל צרכי הוצאתו מוסרים אותו לאותן חבורות על מנת שיוציאוהו לבית הקברות כשירצו. ומשעה שנמסר להם המת אינו מוטל על האבל, אלא על אותן הכתפים, הילכך אוכל בבית אחר ואוכל בשר ושותה יין מעתה אף על פי שהמת בבית". וכך פסק בשולחן ערוך (שם שמא, ג): "מקום שנוהגים שכתפים מיוחדים להוציא המת, ולאחר שנתעסקו הקרובים בצרכי הקבורה ימסרוהו להם והם יקברוהו, משמסרוהו להם מותרים הקרובים בבשר ויין [וכל שכן שחייבים במצוות, כמו שמביא הפתחי תשובה שם ס"ק כא בשם שו"ת נודע ביהודה], אפילו קודם שהוציאוהו מהבית, ששוב אינו מוטל עליהם".

הנודע ביהודה (תניינא יו"ד ס' ריא) צמצם היתר זה. לדבריו מסירה לכתפים מועילה רק אם הם מוליכים את המת למקום רחוק והאונן אינו הולך עמהם. אבל אם גם קרובים הולכים בשעת קבורה, לא מועילה מסירה לכתפים.

לאחר שהפתחי תשובה הביא את שיטת הנודע ביהודה, הוא מוסיף: "ומטעם זה נהגו במקומינו שהאוננים ממתנינים להתפלל עד אחר הקבורה אף שכבר נתפסרו עם החברא קדישא בעד מקום הקבורה ונתנו להם הוצאות ותכריכין, כיוון שבמקומנו גם הקרובים הולכים בשעת הקבורה". הגשר החיים (חלק א פרק יח סעיף ב אות כא) כתב שרוב האחרונים הסכימו לדברי הנודע ביהודה. אמנם בילקוט יוסף (הלכות אבלות ס' ז, יא, על פי השולחן ערוך או"ח עא, א) כתב שהמחמיר על עצמו וקורא קריאת שמע אחרי שמסר את מתו לחברא קדישא – אין מוחין בידו. וראה בהערה הבאה.

הטעם הוא שניתן לסמוך על רש"י (ברכות יז ע"ב) והרמב"ם (הלכות קריאת שמע ד, ז) הסוברים שאם אונן ירצה להחמיר על עצמו באיזו מצוה, הרשות בידו. וכך פסק השולחן ערוך (או"ח עא, א) שאם יש לאונן מי שישתדל בשבילו לצורכי קבורה ורוצה להחמיר על עצמו ולקרוא קריאת שמע, אין מוחין בידו. וכן החכמת אדם (ס' קנג סעיף ג) התרעם על הממתנינים להתפלל עד אחר הקבורה, שהרי מסרו את המת לקבורה.

נאמר בתורה (ויקרא יח, ג): "ובחוקותיהם לא תלכו". הבית יוסף (יו"ד ראש ס' קעח סעיף א, על פי שו"ת המהרי"ק שורש פח) ביאר שיש באיסור זה שני גדרים:

1. דבר שאין טעמו נגלה, שכן היא משמעות הלשון 'חוק'. שכייון שעושה דבר משונה שאין בו טעם נגלה, אלא רק מפני שהגויים נוהגים כך, הוא נראה בוודאי שנמשך אחריהם ומודה להם, שאם לא כן, למה יעשה כדבריהם התמוהים?

2. דבר שאיסור חוקות הגויים בו פריצת דרך הצניעות והענוה". ולכן פסק הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר חלק ג יו"ד ס' כד) שאין איסור חוקות הגויים במנהג לשים פרחים על הקבר, אף שראוי שלא לחדש מנהג זה בארץ ישראל [אמנם הוא גם מביא מדברי השו"ת ישכיל עבדי (חלק ד יו"ד ס' כה) שיצא כנגד המנהג להניח פרחים על הקבר ואכמ"ל]. על פי זה, במקרה שלנו, כיוון שידוע שעושים טקס זה לכבוד המת, והנפטרת עצמה נתנה את הסכמתה לכך, מותר להשתתף בו, ואין בזה משום איסור חוקות הגויים.

בגמרא (גיטין סא ע"א) אמרו: "וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום". רש"י (שם) ביאר שאין הכוונה שקוברים גויים בקברי ישראל, "אלא מתעסקין בהם אם מצאום הרוגים עם ישראל". הר"ן (שם כח ע"א בדפי הר"י ד"ה קוברין) ביאר שהטעם לדין שאין לקבור מתי נכרים יחד עם מתי ישראל נובע מהדין שאף בישראל אין קוברין רשע בסמיכות לצדיק (כמבואר בסנהדרין מז ע"א, וכך נפסק בשולחן ערוך יו"ד שסב, ה).

כך כתב בשו"ת אגרות משה (יו"ד חלק א ס' קס, ויו"ד חלק ב ס' קנב) ששיעור ההרחקה הוא שמונה אמות. אמנם ראה בשו"ת במראה הבזק (חלק א ס' סז) לגבי שעת הדחק. לדעת הגרא"ח נאה (בספרו שיעורי תורה סימן ג סעיף כה, עמ' רמט) מידת האמה היא 48 ס"מ (על פי הכרעת הביאור הלכה בסי' רעא, יג ד"ה של רביעית). מומלץ במקרה זה לקבור בסוף בית הקברות כדי שיוכלו לעשות את המחיצה כראוי (ראה ילקוט יוסף הלכות אבלות מה, ו דינו לגבי המקרה ההפוך של גוי שרוצה להיקבר בבית קברות יהודי).

שו"ת ציץ אליעזר (חלק ה, אבן יעקב, פרק כו ס"ק יא).

החלקת יעקב (יו"ד חלק ב ס' ד; יו"ד ס' רג במהד' תשנ"ב) פירט את חומרת איסור שרפת הגופה: א. יש בה ביטול מצוות עשה של "קבור תקברנו" וביטול הכפרה שבקבורה. ב. יש בה ביזיון למת. ג. יש בה איסור "ובחוקותיהם לא תלכו". ד. יש בה איסור שינוי מהמנהג. וראה עוד בעניין זה בשו"ת במראה הבזק (חלק ד ס' קיב).

מהגמרא (מועד קטן ה ע"א) עולה שחיוב ציון קבר הוא משום טומאה, ולכן קבר המצוי בין קברים אחרים, דהיינו שאין אפשרות להגיע אליו בלי להיטמא קודם בקברים אחרים – מעיקר הדין אין חובה לציינו. אבל נראה שכאן, הואיל ושאר הקברים שם הם של גויים, אשר לדעת הרמב"ם אינם מטמאים (ראה טור, בית יוסף ושולחן ערוך שעב, ב), עדיף לציין את הקבר כקבר יהודי.

הש"ד (יו"ד ס' שסב סעי' א) כותב שנהגו בזמנם לתת חרסית על פיו ועל עיניו של מת כדי שייחשב שנקבר בעפר. הבאר היטב (שם ס"ק א) העיר שמנהגם היה לתת כיס עפר תחת ראשו של הנפטר, ובזה ייחשב כקבור בעפר. ואף על פי שהכיס מפסיק בין המת לקרקע, מכל מקום כיוון שנהגו לעשותו מפשתן דק, אינו נחשב הפסק. ראה בשולחן ערוך יו"ד (שנב, ב) שנהגו לקבור בבגדים לבנים. הפתחי תשובה (שם ס"ק ב) העיר על מעלת הקבורה בבגדים לבנים העשויים מפשתן. ולכן אם אין דרך אחרת לסמן את הקבר, ניתן לסמנו באופן זה, ובפרט כאן, שהדבר נועד לצורך המת ולזיהויו.

בירושלמי (מועד קטן ב, ד) מובא שאין להוציא מת מקברו על מנת לקברו מחדש, ואפילו מקבר בזוי לקבר מכובד, וכך פסק בשולחן ערוך (יו"ד שסג, א).

באיסור פינוי מת מקברו נזכרו כמה טעמים:

1. משום ניוולו: בגמרא (בבא בתרא קנד ע"א) אמרו: "שאלו את ר' עקיבא מהו לבדוקו [היינו, האם מותר לפתוח קבר כדי לבדוק אם המת הביא סימני בגרות בחייו]? אמר להם, אי אתם רשאים לנוולו". וכתב בשו"ת נודע ביהודה (קמא יו"ד ס' קסד): "כי לדעתי ניוול נוגע גם לחיים שרואין סוף האדם לניוול כזה". בשו"ת חכם צבי (ס' ג) כתב שדווקא טלטול גופת המת או עצמותיו גורם לניוול, אבל בארון סגור אין ניוול.

2. משום חרדת דין: הבית יוסף (יו"ד ס' שסג סעיף ב) כתב בשם הכלבו: "לפי שהבלבול קשה למתים, מפני שמתיראין מן יום הדין... וזכר לדבר: 'ישנתי אז ינוח ליי' (איוב ג, יג), ובשמואל (א כח, טו) הוא אומר: 'למה הרגזתני (לעלות) [להעלות אותי]'". אמנם יש אחרונים שסייגו טעם זה:

- א. הנודע ביהודה (קמא יו"ד סי' פט) כתב שטעם זה של בבלול שייך דווקא כל עוד לא נתעכל הבשר, אבל לא לאחר מכן. אך בשו"ת פרשת מרדכי (יו"ד סי' כד) טען שאף אם נשאר רק עצמות יש חרדת הדין, וכך נטו לומר בשו"ת שיבת ציון (סי' סג) ועין יצחק (יו"ד סי' לד ענף א).
- ב. המהר"ם שיי"ק (יו"ד סי' שנד ד"ה לכאורה) כתב שלאחר י"ב חודש אין לחוש לחרדת הדין, אך רבים מהאחרונים חלקו עליו, אם במפורש ואם במשמעות דבריהם שדנו לגבי חרדת הדין אף לאחר מאות שנים מהפטירה.
3. בזיון המת: הרא"ש (מועד קטן פרק א סי' יג) כתב: "גנאי גדול הוא למת לפנותו מקבר לקבר קודם שנתעכל הבשר". נראה שאין זה מטעם יניוול, שהרי איסור הניוול קיים גם לאחר שנתעכל הבשר, אלא נראה שכוונתו היא לביזיון המת מפני סירחון הבשר.
4. חזקת מקום: המהר"ם שיי"ק (יו"ד סי' שנד-שנה) חידש טעם זה, בדומה למה שאמרו חז"ל לגבי קרשי המשכן (ראה ירושלמי סוף הוריות ג, ה): "איזה קרש זכה לינתן בצפון, יינתן בצפון וכו'".
5. ביטול מצוות לאבלים: הנודע ביהודה (קמא יו"ד סי' פט) כתב: "כי לא נכון לגרום אבילות קרובים בליקוט עצמות... ולפטור עצמו מכל המצוות".
6. ביזיון שאר המתים שנשארים קבורים שם: טעם זה מקורו בצוואת רבי יהודה החסיד (מהד' הרב מרגליות אות יא), ובאור זרוע (הלכות אבילות סי' תיט). אבל הפתחי תשובה (יו"ד סי' שסג ס"ק א) הביא שהתפארת צבי (יו"ד סי' ס) כתב שאין למנוע פינוי מת לקבר אחר מטעם שנמשך ביזיון לנשארים בבית הקברות הישן: "...ואינו מחוייב לסבול אף בזיון מועט בשביל חבירו".
7. סכנה לחיים: בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ה סי' כ) הביא טעמים נוספים לאיסור, וביניהם טעם זה של סכנה לחיים, משום שבעוון חיטוט קברים באות צרות (שבות יעקב חלק ב סי' קג; דעת כהן סי' רג). הטעם העיקרי לאיסור הוא חשש ניוול, וניתן להימנע ממנו אם הנפטר נקבר בארון, וניתן לצרף כמה טעמים להיתר הפינוי הנזכרים בפוסקים כפי שיבואר להלן.
- 14 השולחן ערוך (יו"ד שסג, א) מציין כמה אופנים שהתירו פינוי מת מקברו:
1. לקברו בקברי אבותיו (ירושלמי מועד קטן ב, ד).
  2. להעלותו מחוץ לארץ לארץ ישראל (רבנו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב כח חלק א).
  3. מלכתחילה קברוהו באופן זמני (רבנו ירוחם שם).
  4. הקבר אינו משתמר, כגון שהוא נמצא במקום שיש חשש שהגויים יוציאוהו משם או שייכנסו מים לקבר (אור זרוע הלכות אבילות סי' תכ).
- שלושת הטעמים האחרונים שייכים גם במקרה שלנו, שהקבר אינו משתמר, שהרי רוצים לפנותו לאחר עשר שנים, ומדובר שרוצים להעלותו מחוץ לארץ לארץ ישראל, ונוסף לכך, מלכתחילה סוכם שהקבורה במקום היא זמנית ולאחר מכן יפנו את המת. הפתחי תשובה (יו"ד סי' שסג ס"ק א) מביא שהחכם צבי כתב (סי' נ) שמי שנקבר בקרקעות גויים מותר להוציאו ולקברו בקברות ישראל. וכן בשו"ת אגרות משה (יו"ד חלק ג סי' קמו) כתב שאיסור קבורת גוי ליד יהודי הוא חמור, ואפילו בדיעבד מפנין. וכן בשו"ת יביע אומר (חלק ז יו"ד סי' לו) פסק שאם נקבר גוי בבית קברות יהודי ואי אפשר לפנותו בגלל החוק, יש להעביר את היהודים הקבורים אצלו למקום אחר.
- 15 זוהי מסקנת הפוסקים על פי הגמרא בכתובות (קיא ע"א): "אמר רב ענן: כל הקבור בארץ ישראל – כאילו קבור תחת המזבח. כתיב הכא (שמות כ, כ): 'מזבח אדמה תעשה לי', וכתיב התם (דברים לב, מג): 'יזכר אדמתו עמו'". וכתב הרמב"ם (הלכות מלכים ה, יא): "גדולי החכמים היו מוליכין את מיתיהן לשם [היינו לקברם בארץ ישראל]. צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק". וראה עוד בשו"ת יביע אומר (חלק ו יו"ד סי' לא) וילקוט יוסף (הלכות אבילות סי' נב, א-ו).
- 16 הר צבי (יו"ד סי' רצו), גשר החיים (חלק א פרק כו סעיף ד אות יב), ילקוט יוסף (שם נט, א). אמנם האגרות משה (יו"ד חלק א סי' רס) חולק, וסובר שגם אם מפנים בתוך ארון יש בו דין ליקוט עצמות.
- 17 עקרונית יש לקבור באדמה, וזאת על פי הגמרא (סנהדרין מו ע"ב): "...אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: רמו לקבורה מן התורה מניין? תלמוד לומר 'כי קבור תקברו' (דברים כא, כג). מכאן רמו לקבורה מן התורה". וכתב הטור (יו"ד סי' שסב סעיף א): "פירוש, שצריך לקבורו בקרקע, ולא יתנו בארון ויניחנו כד'". וכתב הב"ח (שם אות א) שלא רק בארץ ישראל, שנאמר עליה במפורש: "וכפר אדמתו עמו", אלא אפילו בחוץ לארץ יש עניין להיקבר בקרקע, וזה על פי הפסוק (בראשית ג, יט): "כי עפר אתה ואל עפר תשוב". וכך פסק השולחן ערוך (יו"ד שסב, א), והוסיף שאפשר לתת את המת בארון ולקבור את הארון בקרקע, אבל מכל מקום יפה לקבורו בקרקע ממש. וכן מצאנו בירושלמי (כלאים ט, ג; כתובות יב, ג) שרבי כתב בצוואתו: "תהא ארוני נקובה לארץ". וביאר הש"ך (שם ס"ק א) שאף על פי שהארון קבור בקרקע, מכל מקום לא יהיה סתום מכל צד, אלא ייקבר המת בקרקע ממש. ואף בארון שלם, אם נותנים חרסית על פיו ועל עיניו, היינו ששמים על פניו עפר, הרי זה נחשב במקום קבורה בעפר. ועוד הוסיף שהואיל ואי אפשר שלא יהיו נקובים בצדדים של הארון, זה מספיק לעניינינו.
- 18 שו"ת אגרות משה (יו"ד חלק ב סי' קסא).

**בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,**

**הרב משה ארנרייך      הרב יוסף כרמל**  
**ראשי הכולל**

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה" הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח ובירור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד. זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.



**חברי הועדה המייעצת:**  
**הרב זלמן נחמיה גולדברג**  
**הרב נחום אליעזר רבינוביץ**  
**הרב ישראל רוזן**

מתפללים לרפואתם השלימה של:

**הרב אביחי ניסן בן חיה      אורנית מרים בת דליה      מרגלית בת מרים**  
**רועי משה אלחנן בן ג'ינה דְבָרָה      יהושפט יחזקאל בן מילכה**  
בתוך שאר חולי עם ישראל